

РОЛЬ КЛАСТЕРІВ У ПІДВИЩЕННІ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Інтеграція України у світову господарську систему, євроінтеграційні прагнення нашої держави зумовлюють пошук нових підходів до підвищення конкурентоспроможності як держави у цілому, так і окремих її регіонів, які б були зрозумілими для світової спільноти, зокрема європейської. Одним із таких підходів є кластерний підхід.

Розуміння переваг кластерної філософії у світовій спільноті швидко зростає. З огляду на те, що інтеграція до Європейського Союзу є стратегічною метою України, при розробці програм соціально-економічного розвитку регіонів, особливо прикордонних, необхідно враховувати той факт, що всі країни Європи вже мають і здійснюють свої національні програми кластеризації. Про значимість розвитку промислових кластерів у Європі свідчить той факт, що на форумі Європалат у липні 2006 р. було схвалено та прийнято Маніфест Європалат із розвитку кластерів у країнах Європи [1, 9]. Особливого значення набуває кластерний підхід до розвитку економіки країн Центральної та Східної Європи, у яких він сприяє прискоренню змін та стимуляції бізнесу до інновацій.

Кризові явища у світовій економіці останніх років обумовили підвищений інтерес до кластерів як мобільних самодостатніх економічних модулів, які можуть швидко й ефективно реагувати на зміни в оточуючому їх середовищі. Так, економісти, які аналізували вплив азійської кризи 1997-1999 рр. на країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, дійшли висновку, що в тих державах, де був найвищий рівень кластеризації регіональної економіки, вплив кризи був мінімальним чи майже не відчутним. У той же час економіки ряду азійських країн не витримали натиску цієї нищівної кризи через їх мікроекономічну слабкість, відсутність внутрішньої конкуренції, неефективність корпоративного управління та виключно слабкої банківської системи

[2, 62].

Мета статті – обґрунтувати доцільність виходу регіону на світовий ринок крізь кластери.

Аналіз теорій, що лягли в основу використання кластерів як форми регіонального розвитку, виявив, що вони пройшли еволюцію ключових чинників, які обумовлюють створення кластера підприємств у певному регіоні від традиційних, які склалися історично в певному регіоні, (сприятливе географічне розміщення, робоча сила, інфраструктура, розвинутий ринок збуту) до набутих (інноваційних). Інновацію як нову виробничу функцію ввів Й. Шумпетер [3], і після цього всі наступні теорії відмічають визначальну роль інновацій при формуванні кластера. Пізніші теорії, зокрема теорія Ф. Кука [4], наголошують на ролі соціального капіталу при формуванні кластера, на зростанні рівня довіри між учасниками кластера, про яку, до речі, у своїх дослідженнях згадував ще Альфред Маршалл [5].

Нео-шумпетеріанська теоретична школа, представником якої є Герт-Ян Хосперс [6], звертає увагу на обмеженість підходу, який передбачає підтримку лише високотехнологічних кластерів, і зазначає про необхідність гармонійного поєднання традиційних переваг регіону й інновацій.

Еволюція теорій кластерного розвитку регіону виявляє ще одну дилему, яку можна назвати "проблемою куриці та яйця": регіон надає конкурентні переваги кластеру чи кластер обумовлює конкурентоспроможність регіону? Ці дві суперечливі тенденції у формуванні центрів економічної активності виявив Нобелівський лауреат П. Кругман [7]. На підтримку регіону як фактора конкурентоспроможності кластера виступають теорії І. Тюнена, А. Маршалла, А. Вебера. Відповідно до цих теорій фірми концентруються в регіоні, у якому наявні необхідні для їх розвитку чинники.

Натомість кластер як фактор підвищення конкурентоспроможності регіону розглядають теорії Й. Шумпетера, Ф. Перу, Дж. Бекаттіні, М. Портера, Ф. Кука. Відповідно до цих теорій кластер як "полюс зростання", "точка зростання" створюється в економічно відсталому регіоні з метою активізації економічної діяльності в даному регіоні. Тут також має місце тенденція дезурбанізації, про яку зазначав П. Кругман: у той час як більшість підприємств концентрується в певному сприятливому для їх розвитку регіоні, підприємство, яке не ввійшло до даного кластера, може стати монополістом у менш привабливому регіоні, так би мовити, "точкою зростання". Поступово навколо даного підприємства почнуть концентруватися супровідні підприємства та інституції, і ця концентрація підприємств перетвориться на кластер, який буде сприяти економічному розвитку даного, колись менш привабливого, регіону [7, 150-159].

Аналіз теорій кластерного розвитку регіону підводить нас до розуміння, що підвищення конкурентоспроможності кластера та конкурентоспроможності регіону є взаємообумовлюючими процесами. З одного боку, будь-який регіон є унікальним і має свій набір конкурентних переваг, які використовує кластер для свого розвитку. З іншого боку, кластер створює додаткові конкурентні переваги регіону, у якому він діє.

Етимологія слова «кластер» походить від англійського «cluster», що в перекладі означає скупчення, концентрацію, гроно, сукупність, групу тощо.

Поняття кластера використовується в різних галузях знань, і хоча трактування це поняття має різне, сутність залишається незмінною: кластер – об'єднання декількох однорідних елементів, які можуть розглядатися як самостійна одиниця із притаманними їй певними ознаками [8, 28].

У дослідженнях як іноземних, так і вітчизняних науковців існує велика кількість визначень поняття «кластер», проте на сьогодні поки що немає однозначно чіткого визначення даного поняття. Більшість існуючих визначень поняття «кластер» залишає без уваги його вплив на конкурентоспроможність регіону й

інтеграцію до світового економічного простору.

Так, один із засновників кластерної ідеології в Україні С.І. Соколенко дає таке визначення кластера: кластер – це територіальне об'єднання взаємопов'язаних підприємств та установ у межах відповідного промислового регіону, що спрямовують свою діяльність на виробництво світового рівня [2, 32].

М.П. Войнаренко трактує поняття «кластер» як територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції й економічного зростання регіону [8, 28].

У Білій книзі кластерної політики фахівці Міжнародної організації економічних знань та розвитку підприємництва (International Organisation for Knowledge Economy and Enterprise Development) Т. Андерсон та інші. [9, 27] виділяють такі характерні риси, притаманні кластерам:

географічна концентрація: географічна близькість до чинників виробництва дає учасникам кластера такі переваги: доступ до специфічних ресурсів певного регіону, зниження трансакційних витрат, доступ до інформації, соціального капіталу;

спеціалізація: кожний кластер об'єднує учасників у певній сфері діяльності;

множинність учасників: кластери містять не лише фірми, а також громадські організації, навчальні заклади, представників фінансового сектору, інститути співробітництва;

конкуренція та кооперація: саме поєднання цих двох видів взаємодії між учасниками характерне для кластера;

критична маса: необхідна для досягнення внутрішньої динаміки;

життєвий цикл кластера: діяльність кластерів зорієнтована на довгострокову перспективу;

інновації: фірми-члени кластера залучені до процесу технологічних, комерційних і/або організаційних змін.

Дані ознаки кластера зустрічаються в різних комбінаціях, що обумовлює наявність різноманітних типів кластерів.

Проте слід зазначити, що дані характерні риси кластера не є

універсальними. Так, географічна концентрація учасників кластера хоча і є однією з характерних рис кластера, проте не є визначальною та обов'язковою. У рамках міжнародного кластера науково-дослідним інститутам необов'язково, а іноді це є неможливим, знаходитись у безпосередній близькості від виробничих підприємств, що стало можливим завдяки розвитку засобів комунікації та зв'язку. З цієї точки зору термін «концентрація» при визначенні поняття кластера застосовується не у значенні скупчення чогось у певному місці, а зосередження навколо єдиного центру [10, 360].

Необов'язковим є обмеження діяльності учасників кластерів певною сферою, більше того, діяльність кластера в більшості випадків виходить за межі певної сфери чи галузі.

Перехід від індустріальної до постіндустріальної та інноваційної моделей розвитку потребує, на нашу думку, дещо іншого підходу до розуміння поняття "кластер". У центрі уваги має бути не характер взаємозв'язків між учасниками кластера, бо різноманітність цих зв'язків унеможливує формулювання універсального визначення кластера.

Постає інше питання – що ж має бути центром кластера? Переважна більшість підходів до визначення кластера ставить на перший план підприємства-учасники кластера та їх переваги від участі у кластері. Проте, коли ми розглядаємо кластер як інструмент підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону та його інтеграції до світового економічного простору, то індикатором успішності використання конкурентних переваг регіону підприємствами кластера є зростання експорту їх продукції та прямих іноземних інвестицій до регіону. Отже, при даному підході підприємства кластера концентруються навколо руху товару (вантажу) або послуги на його/її русі від виробника до кінцевого споживача.

На основі аналізу різних теоретичних підходів до розуміння поняття кластера, можна виокремити такі обов'язкові ознаки, притаманні будь-якому кластеру незалежно від його типу:

поєднання бізнесу, науки, освіти;

підтримка місцевих та центральних органів влади;

спільна мета й ідеологія;

бренд кластера;

інноваційність;

розвиток у рамках кластера ефективних комунікацій.

Ураховуючи все вищезазначене, можна сформулювати таке визначення поняття «кластер»: кластер – концентрація навколо руху вантажів супровідних виробничих, сервісних та допоміжних підприємств, науково-дослідних, освітніх установ, сприятливі умови роботи яких забезпечуються місцевими та центральними органами влади. Метою кластера є підвищення конкурентоспроможності товару/послуги та підприємств-учасників кластера як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, що в свою чергу обумовлює підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону та країни у цілому та їх інтеграції до світогосподарської системи.

У більш широкому розумінні під кластером розуміється комплексний підхід до розвитку певної галузі. Візьмемо як приклад морську галузь.

Так В.І. Лисицький, перший віце-президент Асоціації суднобудівників України, у своєму відкритому зверненні до Прем'єр-міністра України Ю.В. Тимошенко [11] пропонує саме кластерний підхід до розвитку морської індустрії України, під яким розуміє необхідність розвитку морської індустрії як комплексу взаємообумовлених видів економічної діяльності: суднобудування, судноплавство, вилов риби та морепродуктів, судноремонт, портове господарство вирощування гідробіонтів (цінні сорти риби, краби, молюски тощо, новітні морські технології, морська освіта.

М. Шевченко дає таке визначення морського кластера: морський кластер – група фірм, науково-дослідних інститутів та навчальних організацій (університетів, спеціалізованих шкіл тощо), які іноді користуються підтримкою національних чи місцевих владних структур, які співробітничать із метою впровадження технічних нововведень для поліпшення діяльності морської галузі [12, 55-56]. Але, на наш погляд, дане визначення не дає повного уявлення про сутність морського

кластера. По-перше, морський кластер поєднує в собі, окрім зазначених М. Шевченко складових, підприємства національного значення (порти, суднобудівні, судноремонтні, металургійні підприємства тощо), кредитно-фінансові, юридичні установи, транспортно-логістичні комплекси. По-друге, на нашу думку, не досить коректним є формулювання автором думки, що морські кластери "іноді користуються підтримкою національних чи місцевих владних структур", бо морські кластери об'єднують підприємства морської галузі, яка є стратегічною для будь-якої морської держави, і тому має завжди користуватися підтримкою і національних, і місцевих владних структур. По-третє, сформульована М. Шевченко мета морського кластера не охоплює усього спектра цілей даного кластера, зокрема, серед найважливіших його цілей слід відмітити забезпечення комплексного підходу до розвитку морської індустрії держави, про який наголошує В.І. Лисицький.

У доповіді Єврокомісії "Green Paper" у 2006 р. визначено саме комплексний підхід до морського кластера, який дозволяє всім причетним до різних сфер морського кластера відчувати свою "приналежність до єдиної родини" у рамках об'єднаної Європи [13]. У документі зазначається, що імідж ряду видів морської діяльності може бути поліпшений, їх привабливість та продуктивність підвищені, якщо буде відпрацьовано загальне розуміння їх взаємозв'язку. Як справедливо відмічає М. Шевченко, тут ідеться не просто про поліпшення економічної складової, конкурентоспроможності морського кластера. Створюються нові робочі місця, поглиблюються та закріплюються історичні традиції та навички. Нарешті, можна говорити про створення своєрідного культурної спадщини [12, 55-56].

Таким чином, узагальнюючи існуючі підходи та враховуючи принципи концепції сталого розвитку регіону, можна дати таке визначення морського кластера: морський кластер – складний комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених ланок морської та суміжних із нею галузей у межах регіонів, країни, басейнів у цілому, який забезпечує найбільші можливості інтеграції науки й

виробництва задля прискорення науково-технічного прогресу, соціально-економічного й еколого-соціального розвитку регіону та його ефективної інтеграції у світовий економічний простір.

Успішність зовнішньоекономічної діяльності регіону залежить від того, наскільки ефективно регіон реалізував свої конкурентні переваги на міжнародному рівні.

Конкурентні переваги регіону Р.А. Фатхутдінов визначає такими групами факторів [14, 164-165]:

конкурентоспроможність країни, до якої входить регіон;

природно-кліматичні, географічні, екологічні та соціально-економічні параметри регіону;

підприємницька й інноваційна активність у регіоні;

рівень відповідності параметрів інфраструктури регіону міжнародним та національним нормативам;

рівень міжнародної інтеграції та кооперування регіону.

Кластерні утворення в регіоні, з одного боку, використовують конкурентні переваги певного регіону, а з іншого – створюють додаткові конкурентні переваги для регіону, як це було розглянуто вище.

Зв'язок між зміцненням кластерів та розвитком регіону досліджено у працях багатьох учених як зарубіжних, так і вітчизняних, зокрема М. Портера, С.І. Соколенка, О.І. Амоші, О.В. Некрасової, В. Дубницького та ін.

Узагальнюючи існуючі дослідження питання впливу кластерних утворень на конкурентоспроможність регіону, сформовано схему взаємозв'язків між результатами кластерного розвитку для підприємств кластера та регіону його розміщення (рис. 1).

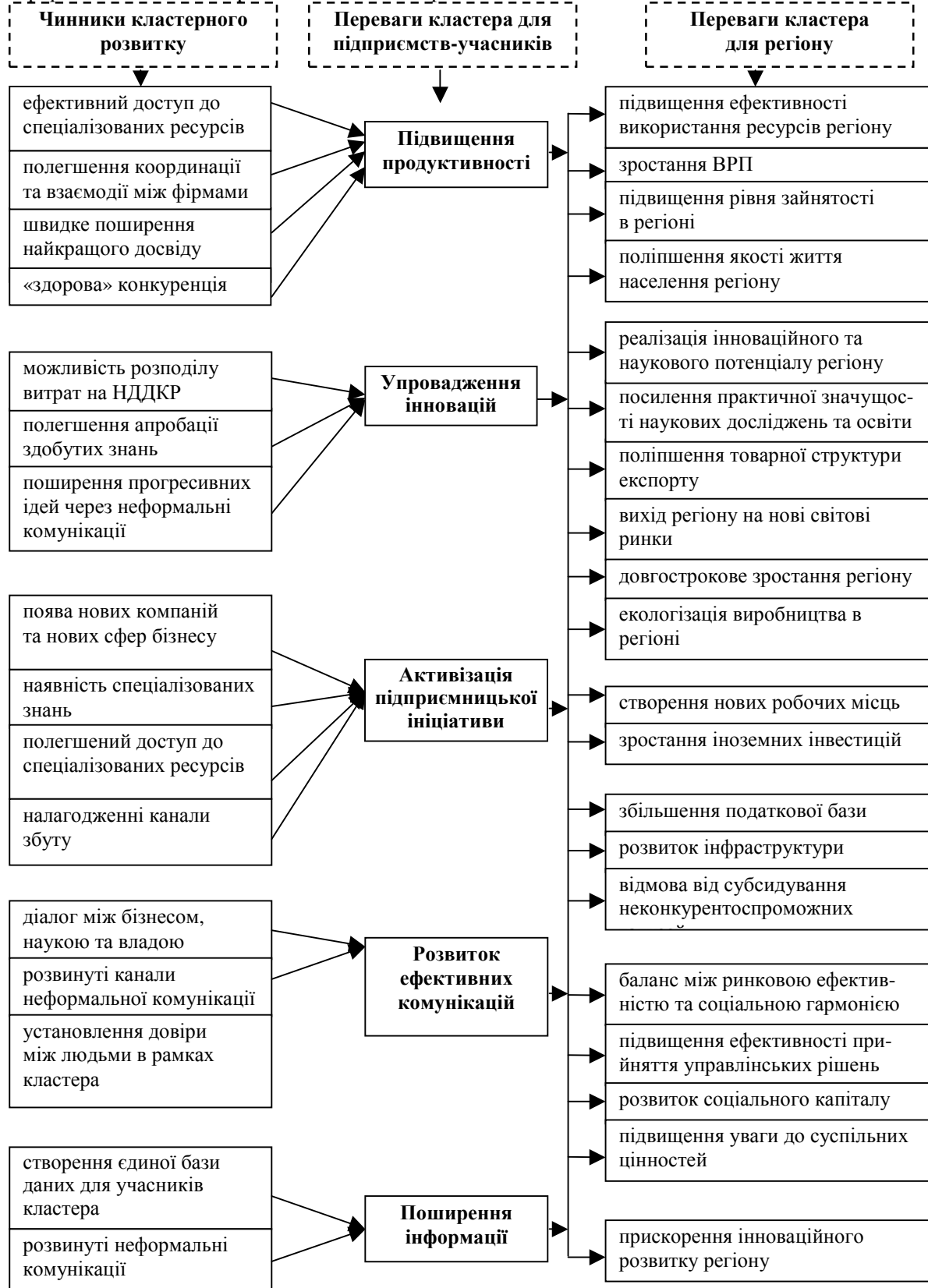
Чинники кластерного розвитку розподілено між п'ятьма основними групами переваг такого розвитку: підвищення продуктивності, упровадження інновацій, активізація підприємницької ініціативи, розвиток ефективних комунікацій, поширення інформації.

У свою чергу кожна із цих груп переваг кластерного розвитку для підприємств-учасників кластера обумовлює відповідні переваги для регіону розміщення

кластера. Так, підвищення продуктивності на підприємствах обумовлює підвищення ефективності використання ресурсів регіону, зростання ВРП, підвищення рівня зайнятості в регіоні.

обумовлює прискорений інноваційний розвиток регіону, реалізацію його інноваційного та наукового потенціалу та, що важливо, поси-

Упровадження інновацій та поширення інформації на підприємствах кластера

Рис. 1. Механізм взаємозв'язку між перевагами кластерного розвитку для підприємств-учасників і для регіону його розміщення

лення практичної значущості наукових досліджень та освіти.

Наукові розробки наукових та освітніх установ, що ввійшли до кластера, отримують практичне впровадження на підприємствах кластера, що стає можливо завдяки спільному фінансуванню наукових досліджень у рамках кластера. Перехід підприємств кластера на інноваційний базис буде сприяти підвищенню частки високотехнологічної продукції в експорті регіону та країни у цілому, що особливо актуально для України з огляду на сировинну та напівфабрикатну спрямованість вітчизняного експорту, а це в свою чергу допоможе регіону та країні вийти на нові світові ринки.

Активізація підприємницької ініціативи обумовлює створення нових робочих місць у регіоні, зростання іноземних інвестицій, збільшення податкової бази, розвиток інфраструктури. Зазнає змін традиційна промислова політика, яка передбачає субсидування неконкурентоспроможних галузей, залучення непродуктивних інвестицій.

Розвиток ефективних комунікацій у рамках кластера стає можливим завдяки тому, що виникають неофіційні контакти та встановлюються довірчі відносини між людьми, які живуть та працюють в одній місцевості й об'єднані спільною метою кластера.

Однією з основних переваг кластерного розвитку для регіону є встановлення балансу між ринковою ефективністю та соціальною гармонією, що у свою чергу призводить до поліпшення якості життя населення регіону. Так, наприклад, упровадження інновацій на підприємствах кластера обумовлює екологічну безпечність їх діяльності для навколишнього середовища. Інноваційний базис кластерного розвитку потребує посиленої уваги до розвитку соціального капіталу. Це підтверджує відповідність кластерного розвитку регіону цілям і завданням концепції сталого розвитку регіону.

Проте такий поділ переваг кластерного розвитку є умовним, бо чинники кластерного розвитку не діють ізольовано один від одного, натомість вони діють комплексно, що не дає можливості однозначно визначити до якого результату на рівні підприємства чи регіону призвів той чи інший чинник. Кожний із цих чинників обумовлює прямо чи опосередковано весь спектр переваг кластерного розвитку як на рівні підприємства, так і на рівні регіону.

Механізм впливу кластера на міжнародну конкурентоспроможність регіону можна уявити за допомогою закону фізики про механізм проходження променів крізь збираючу лінзу: усі промені, що проходять крізь збираючу лінзу, переломлюючись, збираються в одній точці [15, 416]. Як відомо, промені сонця, пропущені крізь збираючу лінзу, збираються в одній точці, яка здатна запалити предмет, на який цю точку буде спрямовано.

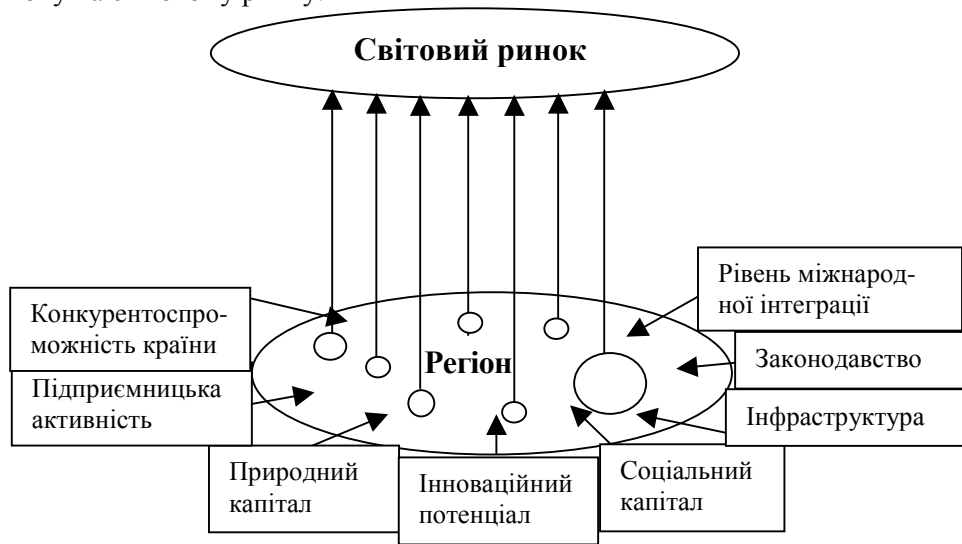
Аналогічний механізм впливу кластера на міжнародну конкурентоспроможність регіону. Для наочності розглянемо рис. 2.

Слід зазначити, що при побудові поданих на рис. 2 моделей виходу регіону на світовий ринок було вжито деякі спрощення, а саме: розглядаються лише ті підприємства, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність; модель виходу регіону на світовий ринок подано за допомогою лише одного кластера, проте на практиці в регіоні існує декілька кластерів.

На рис. 2 наведено дві моделі виходу регіону на світовий ринок. При моделі виходу регіону на світовий ринок без участі кластера (рис. 2.а) кожне підприємство самостійно виходить на світовий ринок, через що конкурентні переваги регіону, якими користуються підприємства, розсіюються, і в результаті даний регіон представлений на світовому ринку не з тією потужністю, з якою міг би.

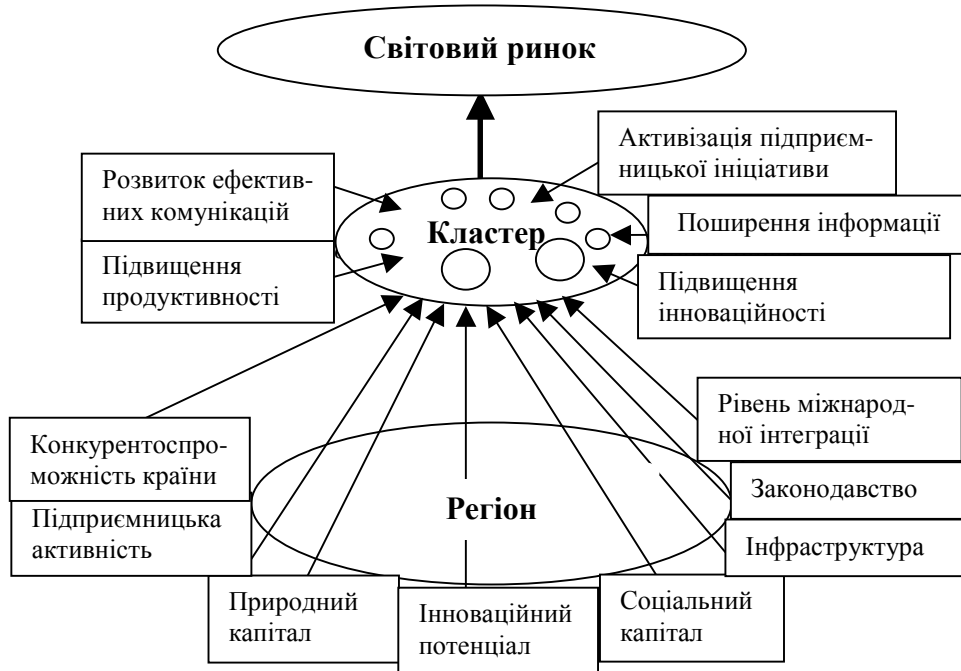
Натомість при створенні в регіоні кластера (рис. 2.б) підприємства, які входять до кластера, користуються конкурентними перевагами не тільки регіону, але й тими, які

створюються в рамках кластера. На світовий ринок регіон виходить через кластер, який аналогічно лінзі концентрує в собі конкурентні переваги регіону, доповнює їх перевагами кластерного розвитку (промені) і стає потужною точкою розвитку присутності даного регіону на світовому ринку.

○ – підприємство, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність

а) модель виходу регіону на світовий ринок без створення кластера

○ – підприємство, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність

б) модель виходу регіону на світовий ринок крізь "кластерну лінзу"

Що ж стосується інших аспектів зовнішньоекономічної діяльності регіонів, зокрема залучення іноземних інвестицій, створення спільних підприємств у регіоні, то і тут кластерна модель розвитку регіону, як уже було розглянуто вище, має додаткові переваги для іноземних інвесторів, зокрема підвищення ефективності реалізації інноваційного потенціалу регіону, розвиток інфраструктури, поліпшення доступу до спеціалізованих ресурсів регіону, розвиток соціального капіталу.

Висновки. Розглянуті в даній статті принципи та переваги кластерного підходу до підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону доводять відповідність такого підходу світовим глобалізаційним процесам та положенням концепції сталого розвитку регіону. Системна світова криза, свідками якої ми стали останніми роками, засвідчила неможливість подальшого розвитку міжнародної економіки виключно з орієнтацією на економічну вигоду суб'єктів міжнародного бізнесу. Натомість усе важливішого значення набуває встановлення соціальної справедливості та повага до суспільних цінностей, що досягається за умови кластерної моделі інтеграції регіону до світового економічного простору.

Література

1. Оскольский В.О. О перспективах становления конкурентоспособной региональной экономики / В.О. Оскольский // Экономика Украины. – 2007. – № 12. – С. 4-11.
2. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст / С.И. Соколенко. – К.: Логос, 2002. – 645 с.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
4. Cooke Ph. Regional Innovation Systems, Clusters, and the Knowledge Economy / Ph. Cooke // Industrial and Corporate Change. – 2001. – № 4. – Vol. 10. – P. 945-974.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 3. – 352 с.
6. Hospers G.-J. Regional Economic Change in Europe: A Neo-Schumpeterian Vision / G.-J. Hospers. – London: LIT, 2004. – 381 p.
7. Krugman P. The Role of Geography in Development / P. Krugman // International Regional Science Review. – 1999. – № 2. – Vol. 22. – P. 142-161.
8. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27-30.
9. The cluster Policies Whitebook / [Andersson T., Schwaag-Serger S., Sorvik J., Wise Hansson E.]. – Sweden: IKED, 2004. – 266 с.
10. Словник іншомовних слів / [ред. О.С. Мельничук]. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1975. – 775 с.
11. Лисицький В.І. Основні зауваження та пропозиції до Програми діяльності Кабінету Міністрів України "Український прорив: для людей, а не для політиків" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sd.net.ua/2008/01/28/vdkritijj_list.htm.
12. Шевченко М. Концепция морских кластеров / М. Шевченко // Порты Украины. – 2006. – № 6. – С. 55-56.
13. Towards a future Maritime Policy for the Union: A European vision for the oceans and seas / European Communities. – Belgium, 2006. – 58 p.
14. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р.А. Фатхутдинов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 312 с.
15. Безденежных Е.А. Физика / Е.А. Безденежных, А.Ф. Шевченко. – М.: Медицина, 1978. – 544 с.